

**UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ
KATEDRA SOCIÁLNÍCH VĚD**

KRIZE NUKLEÁRNÍ RODINY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

AUTOR PRÁCE: Jan Sztanko

VEDOUCÍ PRÁCE: doc. PhDr. Jadwiga Šanderová, CSc.

2008

**UNIVERSITY OF PARDUBICE
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES**

**CRISIS OF NUCLEAR FAMILY
BACHELOR WORKS**

AUTHOR: Jan Sztanko

SUPERVISOR: doc. PhDr. Jadwiga Šanderová, CSc.

2008

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra sociálních věd
Akademický rok: 2006/2007

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Jan SZTANKO**

Studijní program: **B6703 Sociologie**

Studijní obor: **Sociologie**

Název tématu: **Nukleární rodina a její krize**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

- 1) Zpracování rešerše, jejímž východiskem je doporučená literatura.
- 2) Zpracování podrobné struktury textu s předběžnými závěry.
- 3) Zpracování klíčové kapitoly.
- 4) Vstupní kapitoly, úvod, závěr a abstrakt.
(Každá etapa je zakončena konzultací).

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Čermáková, Marie. (2000). Proměny současné české rodiny. Praha: SLON.

Horský, J. (1996). Rodina našich předků. Praha: NLN.

Mareš, Petr. Potočný, Tomáš. (2003). Modernizace a česká rodina. Brno: Barrister & Principal.

Maříková, H. (2000). Proměny současné české rodiny. Praha: SLON.

Možný, Ivo (1990). Moderní rodina (Mýty a skutečnosti). Brno: Blok.

Možný, Ivo (2006). Rodina a společnost. Praha: SLON.

Sullerotová, Evelyne. (1998). Krize rodiny. Praha: Karolinum.

Vedoucí bakalářské práce:

doc. PhDr. Jadwiga Šanderová, CSc.
Katedra sociálních věd

Datum zadání bakalářské práce:

30. dubna 2007

Termín odevzdání bakalářské práce:

31. března 2008

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.

PhDr. Lívia Šavelková, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2007

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

V Pardubicích dne 30. 3. 2008

Jan Sztanko

Abstrakt

Tato práce se zabývá krizí rodiny a rodinnými vztahy, které se v dnešní době modernizace velmi rozvolnily. Tyto vztahy jsou analyzovány, jsou označeny hlavní příčiny a důsledky. Jsou také naznačeny souvislosti jevů, které na sebe mnohdy navazují a zapříčiňují tuto krizi. Práce poukazuje na hodnoty rozvodovosti (velmi vysoké), sňatečnosti (velmi nízké), které vypovídají o současném stavu rodinného soužití. Píše se v ní také o hlavních faktorech, které velmi dopomohly k současnému stavu rodinného soužití. Autor se v práci zmiňuje o základních tezích, které sociologové spojují s rodinou a její současnou podobou. Tato instituce je podrobně rozebrána a je celkově zhodnocena. V závěru se autor zabývá budoucností, dalším vývojem rodiny a předkládá návrhy na předběžná opatření, která mají „zachránit“ rodinu.

Abstract

This work deals with the crisis of family and family relationships, which have loosened in contemporary days of modernization. These relationships are analyzed and the main causes and effects are identified. The relations of the phenomena that often concur and cause this crisis are indicated. This work advert to a society values of divorce rate (high), marriage rate (low), which are predicative about contemporary stadium of familiar coexistence. Than you can read about other main factors of familiar situations, mainly associated by modern sociologist paradigms. Work takes to parts and evaluates processes in the families. In the end author talk about close future, another progress, set up interim measure, which can „survive“ family.

Obsah

Úvodem	8
1. Základní příznaky krize rodinného života	10
1.1 Vysoká rozvodovost	11
1.2 Nízká sňatečnost	12
1.3 Nízká porodnost	13
1.4 Česká rodina po transformaci společnosti	15
2. Faktory ovlivňující rodinu	20
2.1 Role státu	20
2.2 Vliv liberálně-ženského hnutí	23
2.3 Individualizace společnosti	25
2.4 Zaměřeno na českou rodinu	29
3. Nové formy žití a soužití	33
3.1 Nesezdaná soužití	33
3.2 Singles	35
3.3 Jednočlenné rodiny	36
3.4 Soužití párů stejného pohlaví	37
3.5 Život bez dítěte	39
3.6 Opakované partnerství a manželství	39
3.7 Specifika českého rodinného soužití po roce 1989	41
Nejistá budoucnost rodiny?	44
Závěrem: Rodina v současné společnosti	46
Literatura	48
Seznam grafů	49

Úvodem

O tom, že se instituce rodiny dostává do krize, se mluvilo již v antice, kdy si nejrůznější filosofové stěžovali, že se mladí a dospívající nemodlí k Bohům a že jejich snahou je užít si života. Ve starověku se za nejmenší organizaci společnosti považovala rodina, ostatně tak je tomu i dnes. Tato instituce se dle mnoha sociologů skládá z muže, ženy a dětí.

O krizi rodiny píše také v 30. letech 20. století náš sociolog I. A. Bláha, který napsal na toto téma knihu *Krize rodiny* (1941), kde se snaží tento jev analyzovat a nastítnit možné řešení, jak rodinu stmelit a stabilizovat. Mluví o tom, že rodina neplní některé své funkce, destabilizuje se vztah mezi mužem a ženou a je zastáncem názoru, že se neustále uvolňuje místo pro „volnější styk“ mezi těmito dvěma subjekty (Bláha 1941: 7).

Dnešní společenské klima je výrazně nakloněno změnám a toleruje nejrůznější formy rodinného soužití a to ať už je to nesezdané soužití, či zvyšující se podíl neúplných rodin atd. U nás je tomu tak především i díky přechodu České republiky od centrálně plánovaného hospodářství k tržnímu ekonomickému systému, který je jedním z podstatných faktorů změny dnešní rodiny. Nezapomínejme také na kulturní vliv, který je také jedním z velkých příčin proměny rodiny (Rabušic 2001: 78-79). V českém sociologickém a demografickém prostředí se tedy vyprofilovaly dvě skupiny, které jsou ve své podstatě antagonistické.

V sociologickém prostředí existují dvě skupiny, které hovoří o krizi rodiny. První skupina říká, že se rodina do krize nedostává, protože druhá a třetí manželství stoupají a mimo soužití s partnerem a partnerkou žije stále málo lidí. Druhá skupina zastává ten názor, že se rodina dostává do velmi nestabilizovaného stavu, jenž je zapříčiněn vysokým počtem rozvodů, nízkou úrovní plodnosti a nízkou mírou sňatečnosti (Keller 2006: 29).

Jak říká Ivo Možný, je těžké udržet muže u ženy s dítětem. Moderní společnost se sice o to snaží a to institucí svatby, ale toto je bohužel starý

způsob a dnes již tak moc nefunguje. Dále má za to, a nejen on, že liberální ženské hnutí velmi destabilizovalo rodinu a řeklo, že svatba je nesmysl a je to nemoderní instituce. Toto bylo považováno jako osvobození ženy. Dnes je tedy těžké, dle Možného, najít muže, který si vnitřně vezme na starost ženu s dětmi. Je nutné, aby k tomu kulturní klima muže neustále pobízelo.¹

V posledních dvou, třech desetiletích se vynořil problém v rodinném soužití. Tento jev je podmíněn několika faktory. Předně je nutno zmínit fakt, že se rozvodovost ustálila na hodnotě, jež je v několika aspektech velmi nežádoucí. Sňatečnost je nižší, než tomu bylo dříve a také plodnost se pohybuje v evropském prostředí na velmi nízké úrovni. Těmito třemi příznačnými jevy pro rodinu se budeme zabývat v kapitole č. 1.

Faktory, které působily a působí na rodinu, se budeme zabývat v kapitole č. 2. Je to hlavně sílící moc státu nad rodinou. Stát je mnohdy likvidátorem autority otce, přejímá výchovu dětí, ale také snižuje příbuzenskou závislost. Dalším z faktorů, který ovlivnil rodinu je liberálně- ženské hnutí, jež se velmi podepsalo na tom stavu, ve kterém se dnešní rodina nachází. Také musíme zmínit jev individualizace společnosti, který dopomohl svým způsobem k současnému stavu rodiny.

Kapitola č. 3. pojednává o nových rodinných a partnerských soužitích, ale píše se v ní také o nových žitích ve společnosti. Předně je nutno zmínit jev zvaný nesezdané soužití, který se ve společnosti velmi rozmohl. Dále je to LAT, což znamená „žít spolu, ale odděleně“, poté musíme zmínit i soužití párů stejného pohlaví. Singles jsou zde také popsáni a z dalších soužití a žití je nutno vyjmenovat: neúplné rodiny, opakované manželství a život bez dítěte, což je jev, jenž se vynořil v posledních několika letech.

Ve své práci se snažím odpovědět nejen na tyto otázky, které s tímto tématem souvisí. Co se to tedy s rodinou v současné společnosti děje? Kam spěje její vývoj? A hlavně se pokusíme zodpovědět základní otázku. Dostává se současná rodina do krizového stavu, nebo ne?

¹ Rozhovor s Ivem Možným 17. 6. 2006 v České televizi v pořadu Před půlnocí, kde se vyjádřil i k mnoha dalším aspektům, které se týkají soumraku rodinného soužití.

Kapitola 1

Základní příznaky nastávající krize rodinného života

Rodina se nachází, co se týče západní společnosti, již cca 30 let v relativní krizové situaci. U nás je tomu tak od přechodu na tržní hospodářství, kdy se lidé více začali zajímat o sebe a své individuální potřeby, než o svou rodinu, ještě více je tato proměna znát od poloviny 90. let. Rodinná konverzace přestala být důležitým prvkem v životě jedince a na místo toho se začalo projevovat individuum a jeho potřeby. Společnost přešla do doby individualismu, kdy se primární věcí v životě jedince stala jeho osoba.

Před rokem 1989 byl vstup do manželství a poté založení rodiny běžnou součástí mladých lidí v české společnosti. Od poloviny 90. let se udály velké změny v chování mladých lidí. Velký příklon k rozmanitosti, uniformita se již tak neprosazuje. Kocourková s Rabušicem dodávají, že se „rozšiřují nesezdaná soužití či soužití homosexuálních párů, zvyšuje se podíl osob žijících samostatně. Narůstá podíl neúplných rodin, manželských párů bez dětí či pouze s jedním dítětem a klesá podíl dvoudětných rodin s oběma rodiči. Nově nastupující mladé generace mužů i žen se stále více vzdalují svým rodičům z hlediska typů svazků a reprodukčních strategií, které volí“ (Kocourková, Rabušic 2006: 7).

Generace, jež přicházejí, jsou nyní již tedy nakloněny více změně v chování. Mladí muži již nejsou tak horliví v zakládání rodiny a mladí lidé mají spoustu různých způsobů toho, jak žít ve společnosti. (Kocourková, Rabušic 2006: 9).

1.1 Vysoká rozvodovost

Prakticky ve všech evropských státech se rozvodovost stupňuje či je již trvale na vysoké úrovni.² Po 2. světové válce se rys vysoké rozvodovosti šíří do spousty zemí Evropy. Můžeme např. zmínit Velkou Británii, kde se v letech 1946-1949 zvýšila míra rozvodovosti. Do Německa a do Francie se tento jev dostavil taktéž velmi brzy po světové válce. Zvýšené rozvodovosti se nevyhnuly ani země tzv. východního bloku, jako např. Maďarsko, Rumunsko a ČSR (Sullerotová 1998: 24).

Je nutno poukázat na fakt, že zatímco v tradiční společnosti končilo manželství muže a ženy úmrtím muže a manželství trvalo cca 20 let³, tak se dnes zánik manželství provádí institucí rozvodu, kdy se oba partneři rozvedou za právní asistence v daném státě (Možný 2006: 209).

Vysoká rozvodovost dnes souvisí s několika dalšími faktory a snaží se ji vysvětlit nejrůznější teorie. Je nutno zmínit fakt, že růst rozvodovosti je prakticky velmi charakteristický pro dnešní modernitu. Dnešní společnost velmi snížila transcendenci v manželském svazku. „Změna slibu věrnosti před Bohem ve sňatek jako občanskou smlouvu, jejíž platnost anebo zrušení je v kompetenci zúčastněných stran“ (Možný 2006: 212-213). Moderní společnost tedy sňatek změnila v občanskou smlouvu, což velmi nepříspělo ke stabilitě rodiny, ale prospělo ženám, které již nechtěli žít v neperspektivním svazku manželském.

Rozvodovost působí na plodnost ve společnosti a jde ve skutečnosti o to, že se někteří již nechtějí dále sezdávat. „Zdá se tedy, že rozvody ve skutečnosti snižují celkovou porodnost společnosti. Je to způsobeno tím, že ne všechny rozvedené ženy se znovu provdají a i ty, které se provdají, mohou hledáním nového a vhodného partnera ‚promarnit‘ značnou část svého reprodukčního období“ (Rabušic 2001: 95).

² Možný dokládá, že úhrnná rozvodovost za rok 2003 je ve Švédsku cca 55%, v Belgii nad 50%, ve Finsku 50%, v Dánsku takřka 50%, totéž i v Norsku, v Maďarsku se pohybuje nad 40%, v Nizozemsku skoro 40%, v Portugalsku taktéž skoro 40%, v Bulharsku a Rumunsku nad 20% (Možný 2006: 214).

³ Historik Lawrence Stone vypočítal průměrnou délku manželství v 17. století na 17 až 18 let a pro 18. století na 22 let (Možný 2006: 209-210).

Breacher tvrdí, že vysoká rozvodovost je hledáním nové kvality vztahu muže a ženy a není to odmítání manželství, ale je to jeho lepší idealizace této instituce (Rabušic 2001: 189).

Musíme také říci, že ač se dnes sňatky uzavírají v průměru ve 26 až 31 letech, pohybuje se dnes rozvodovost na velmi vysoké úrovni. Tento fakt je velmi paradoxní, jelikož mají jedinci dostatek času na výběr „kvalitního“ partnera či partnerky. Nabízí se otázka, zda jsou muž a žena vůbec schopni spolu žít po dobu 40 a více let. V tradiční společnosti se manželství průměrně rozpadalo po cca 20 letech po mužově smrti.⁴

1.2 Nízká sňatečnost

Dalším ze závažných faktorů, který velmi výrazně přispívá k deformaci rodinného soužití a jeho následné změně, je nízká sňatečnost v tzv. více vyspělých zemích světa. Tato sňatečnost začala velmi klesat od konce 60. let. První známky snižující se sňatečnosti přišly ze Švédska, kde bylo v roce 1966 61.000 sňatků a kde tato hodnota klesla v roce 1973 na 38.100. Švédsko po několika málo letech napodobilo Dánsko, Německo, Nizozemsko, Francie, Anglie, Itálie i Španělsko. Šlo prakticky o odmítnutí sňatku, což poukazuje na krizi rodiny (Sullerotová 1998: 44-48).⁵

Parsons a G. Becker považují vzrůstající zaměstnanost žen a jejich rostoucí ekonomickou nezávislost za hlavní faktory likvidující instituci manželství. „Vedou totiž k odkládání sňatku a ke zvyšující se manželské nestabilitě“ (Rabušic, L. 2001: 198).

Je také nutno chápat nízkou sňatečnost jako jev, který poukazuje na to, jaký má dnes svazek manželský respekt. Sňatek může mít velmi velkou hodnotu a lidé žijící v páru se rozvážně rozhodují, zda vstoupit do tohoto

⁴ Rabušic poukazuje na fakt, že se v tradiční společnosti manželství rozpadalo úmrtím manžela. Dnes je tato příčina velmi ojedinelá, protože se 92-93% mužů dožilo v 90. letech padesáti let (Rabušic 2001: 95).

⁵ Data z EUROSTATU 2006 velmi zřetelně poukazují na snižující se sňatečnost v zemích EU. Na str. 116 je poukázáno na snižující se sňatečnost na 1000 lidí v letech 1960-2004 ve vybraných zemích EU a to vše na odkazu: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-EH-06-001/EN/KS-EH-06-001-EN.PDF

svazku. Tento fakt také podporuje Oppenheimerová, která se domnívá, že změny v soužití a vznik kohabitace byl dán změnami, jež se neudály na trhu práce, ale na trhu sňatkovém. Souhlasí s rozvážností před vstoupením do svazku manželského a doplňuje, že ženy začaly být vzdělanější, finančně nezávislé a tak můžeme říci, že z tohoto hlediska je delší výběr partnera v současné společnosti nasnadě (Rabušic 2001: 198).

Ve Švédsku se počet sňatků zvýšil mezi lety 1984 až 1987 o 10% a zastavil se pokles sňatků mezi mladou generací. Nesezdané páry se začaly brát a tak nastal relativní „klid“ (Sullerotová 1998: 57). Ze Švédska se tedy postupem času rozšířila stabilizace sňatků i do ostatních zemí Evropy, i když se hodnoty sňatečnosti stále pohybují na velmi nízké a nebývalé úrovni.

1.3 Nízká porodnost

Ukazatele plodnosti se v Evropě dlouhodobě pohybují na velmi nízkých hodnotách. Počet dětí na jednu ženu je v Evropě v současné době od 1,3 do 2.⁶

Sňatečnost a formy soužití nejsou až tak podstatné. To co je velmi důležité jsou reprodukční strategie a plány jedinců ve společnosti, zda mít jedno či dvě či žádné dítě. To poté poukazuje na fakt, jaké má daná společnost budoucí šance (Možný 2006: 258).

Je také důležité, že jedinec je socializován v určité ekonomické situaci, která jej ovlivňuje do budoucna, a ta má svůj nemalý vliv na budoucí reprodukční chování (Rabušic 2001: 130).

Biologové tvrdí, že člověk chce přežít a je k tomu geneticky předurčen. Záleží tedy na tom, kolik mám majetku a moci, než na mých reprodukčních strategiích (Rabušic 2001. 147).

⁶ Zjištěno ze stránek: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Dle biologů je dále nutné mít na paměti, že člověk má vlohy a instinkty se něco naučit, a to jak tyto vlohy a instinkty rozvedeme, je už jen na okolí, ve kterém se vyskytujeme. „Podle všeho je člověk zvířetem, které se vyvinulo k tomu, aby bylo schopné se učit“ (Rabušic 2001: 143). A tak, Caroline Fosterová zastává názor, že jsme geneticky determinováni a že tedy děti plodíme díky této genetické determinaci (Rabušic 2001: 143).

S mateřským instinktem a genetickou determinací člověka nesouhlasí především některé zastánkyně feministických přístupů, které poukazují na to, že i role muže a ženy je naučená a že ženská role domácí hospodyně je jen výtvořem socializace a nepochází ze žádného instinktu. Velkou zastávkyní tohoto přístupu je Elizabeth Badinterová (Rabušic 2001: 151).

I dobrovolná bezdětnost je také silný argument proti genetické determinaci plození dětí. Uvádí se, že v Evropě bylo mezi 16. a 19. stoletím celoživotně bezdětných žen něco kolem 20% a mužů něco přes 5%. Jde o to, že tito jedinci byli nesezdaní a tak neměli děti, ale nedobrovolně. Kdežto dnes je toto číslo podobné, ale nemít děti je převážně dobrovolnou volbou (Rabušic 2001: 151).

Záhadou ovšem je, že společnost bohatne, ale má stále méně dětí. Někteří sociobiologové o tom mluví jako o „sociobiologickém paradoxu“ nebo o „hádance přírody“ (Rabušic 2001: 147).

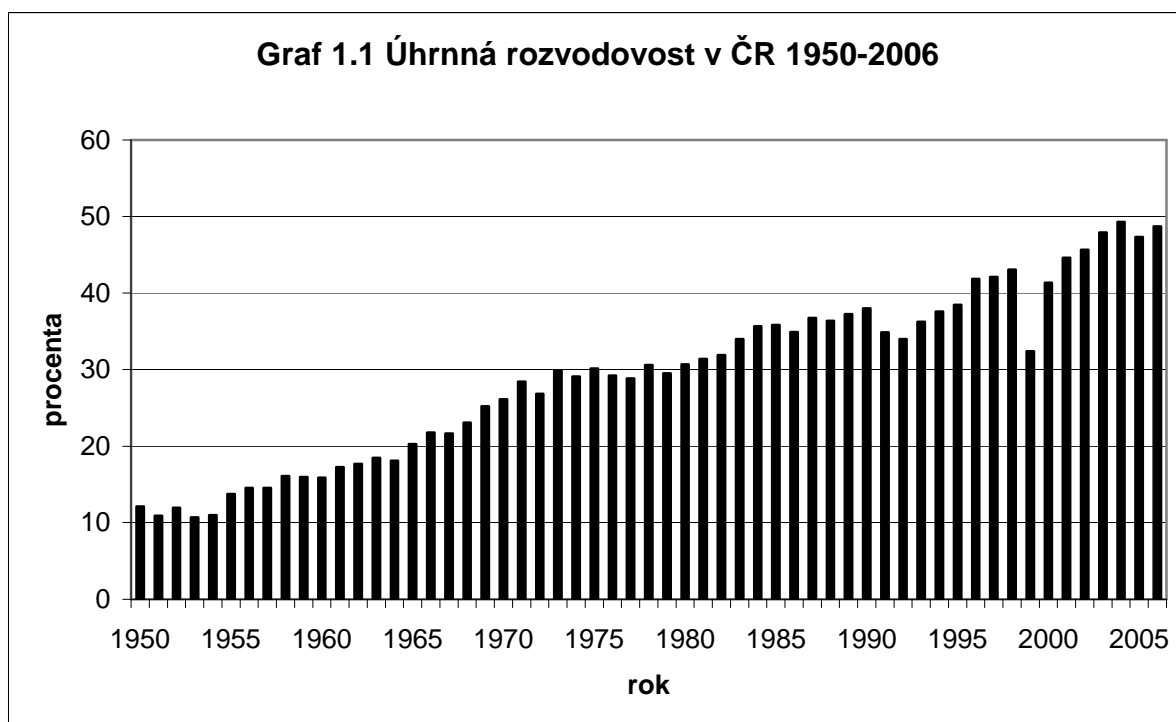
Člověk se mimo jiné také zbavil církevního dogmatu „buďte plodní a množte se“ a zbavil se pout tradiční společnosti. Tímto faktorem také započala naděje na vzestupnou sociální mobilitu a tím i omezování počtu dětí (Rabušic 2001: 147). O této skutečnosti píše také Možný, který dále doplňuje, že transcendence již není tak velmi přítomna v manželstvích a že již neplatí „co Bůh spojil, člověk nerozlučuj“ (Možný 2006: 205).

Statistiky poukazují na fakt, že nízká sňatečnost vede k nízké plodnosti, ale je možné, že je tento vztah opačný. (Rabušic 2001: 215).

V posledních letech se v některých zemích Evropy porodnost mírně zvyšuje, což poukazuje na fakt, že lidé mají stále zájem o děti a jejich následnou výchovu.⁷

1.4 Česká rodina po transformaci společnosti

To, že se dnešní česká společnost dostala do krizového stavu co se týče soužití muže a ženy je vidět na hodnotách demografických ukazatelů, jakým jsou jistě rozvodovost, sňatečnost a porodnost. Jejich míry jsou velmi alarmující. U nás se rozvodovost pohybuje na takřka 50% úrovni.

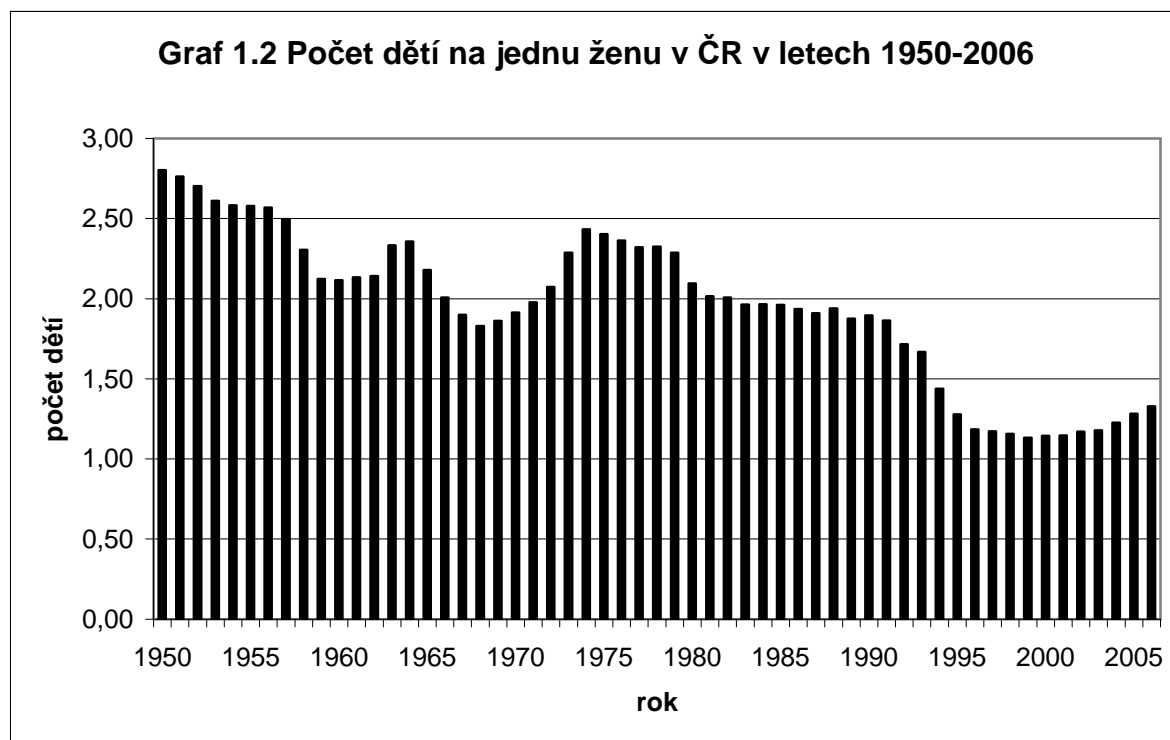

Pramen: ČSÚ, www.czso.cz

Sňatečnost klesla na hodnotu kolem 50.000 za rok 2004, což je nejnižší hodnota od první světové války a porodnost se u nás pohybuje na jedněch z nejhorších měr v Evropě.⁸ Počet dětí na jednu ženu v ČR se za rok 2006 ustálil na hodnotě 1,33. Vývoj porodnosti je vidět na grafu 1.2.

⁷ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=cab12048>

⁸ Údaj o sňatečnosti je zveřejněn na adrese: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/snatecnost>

Pramen: ČSÚ, www.czso.cz

Změny v reprodukčním chování po změně politického klimatu jsou jasně viditelné ze statistik a tak nízká míra reprodukce ve společnosti se vyskytuje jen v cca dvou desítkách zemích světa (z našich nejbližších sousedů je to mimo jiné Rakousko a Německo), jež se tedy přirozeně nereprodukuje.⁹

Česká společnost je značně opožděna oproti evropskému vývoji. Je to především dáno „čtyřicetiletou izolací české společnosti od západní civilizace“ (Možný 2006: 252).

Změny se u nás projeví především po pádu reálného socialismu a to po roce 1989. Je také nutno zmínit fakt, že o zvyšující se rozvodovosti píše již náš sociolog I. A. Bláha, který poukazuje na to, že v Československu bylo v roce 1923 9.000 rozvodů a v roce 1931 se toto číslo zvýšilo na konečných 11.145 (Bláha 1941: 13). Česká rodina prošla vývojem jak za

⁹ Přirozená reprodukce je hodnota stanovená demografy a to na hodnotě kolem 2 dětí na jednu ženu. Tato hodnota se mírně liší a to od každého příslušného státu. Rabušic mluví o záchovné úrovni rodu na hodnotě 2,1 (Rabušic 2001: 177).

„první“ republiky, tak také v éře bolševické nadvlády a současná rodina prochází další etapou proměn.

Věk se při prvním sňatku rapidně zvýšil, a zatímco v ČSSR byl průměrný věk při sňatku 21 let a spolu s bývalou NDR a Bulharskem byla tato hodnota nejnižší v Evropě, dnes se již Česká republika vyrovnává evropskému průměru. U nás se tedy průměr věku při sňatku pohybuje u mužů okolo 30 let a u žen od 26-27 let.¹⁰

Zažíváme nejnižší sňatečnost za posledních několik desítek let a to především v souvislosti s mnoha faktory, které přišly takřka společně a náhle.

Dnešní česká společnost se velmi liší v reprodukční strategii a ženy již oddalují sňatek, či do něj za svůj život vůbec nevstoupí. Je to dáno několika faktory. Za prvé je nutno říci, že se po změně politického klimatu tzv. otevřely hranice a nastala doba cestování do zahraničí. Za druhé musíme říci, že se pro jedince otevřely nové možnosti a tak nastala doba univerzitního vzdělání a konečně třetím faktorem je doba podnikání, která je velmi příznačná pro tržní ekonomiku. „Otevření společnosti a ekonomiky prudce zvýšilo hodnotu ztracených příležitostí, jež v sobě nese rané rodičovství“ (Možný 2006: 255). To co vzala „husákovská doba“ rodičům 70. a 80. let, se dnes otevírá jako velmi slibná možnost pro rodiče 90. let.

Sňatek již v 90. letech nebyl tak aktuální volbou a otevřeli se nové možnosti. Vdát se či oženit velmi ztratilo na popularitě a lidé začínali tíhnout ke konzumnímu stylu života, kariérismu a jiným možnostem (Možný 2006: 255).

Tyto faktory měly a mají velký vliv i na nízkou porodnost v českých reáliích.

Dnešní nízká porodnost je především dána tím, že česká společnost prochází tzv. druhou demografickou tranzicí, která je u nás opožděna zhruba o jednu generaci. Přicházejí nové hodnotové orientace, nové normy a změny v reprodukčním chování (Možný 2006: 258).

¹⁰ Data jsou dostupná na internetové adrese: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/snatecnost>

V českém prostředí se vykrytalizovaly dva směry vysvětlující fakt, proč je zde nízká plodnost. První směr tvrdí, že v českém prostředí nastala vysoká akcelerace druhé demografické tranzice a že se po několika letech plodnost a sňatečnost ustálí na hodnotách, jež mají západní země. Druhý směr poukazuje na fakt ekonomické a sociální krize, která zde nastala v 90. letech a to příčinou transformace české společnosti. Tato teorie označila za primární faktor ekonomickou proměnu v naší společnosti (Rabušic 2001: 205).¹¹

Dle Rabušice se česká mládež a veřejnost co nejvíce snažila v 90. letech podobat svým západním kolegům a tak se snížila plodnost, zvýšila rozvodovost atd. Samozřejmě ekonomická transformace dopomohla k této změně, ale zásadní je, že lidé chtěli kopírovat obyvatele západních zemí. Jde o westernizaci v plném proudu (Rabušic 2001: 208).

Je také nutno zohlednit fakt, že se české prostředí „přehřálo“, jelikož se individua chtěla co nejvíce, po transformaci české společnosti, podobat svým západním kolegům (Rabušic, L. 2001: 208).

K současné plodnosti je ještě nutno říci to, že „z českých demografických analýz je zřejmé, že rozhodujícím faktorem pro současnou nízkou plodnost je nízká sňatečnost“ (Rabušic 2001: 215).

Na závěr je nutno zmínit několik faktů z posledních let z demografických statistik o české populaci. Za prvé se v posledních letech v českém prostředí sňatečnost mírně zvýšila a to tím, že se odkládané sňatky z 90. let realizují v prvním desetiletí 21. století.¹² A tak musíme říci, že manželství má u Čechů stále ještě vysoký status a ze současných výzkumů vyplývá, že tato instituce je stále nejsprávnější formou rodiny (Možný 2006: 256). Za druhé se, tak jako sňatečnost, zvyšuje plodnost, která v roce 2006 dosáhla hodnoty 1,33 dítěte na jednu

¹¹ Zastánci prvního přístupu (akcelerace druhé demografické tranzice) zastávají názor, že se udála velká změna hodnotových preferencí a proměna hodnot v generacích, které se narodily v polovině 70. let a na začátku 80. let. Obháječi druhého přístupu se domnívají, že reprodukční chování je ovlivněno náklady na pořízení si dítěte. Je to pragmatická reakce na vysoké náklady související s transformací naší společnosti (Rabušic 2001: 205-206).

¹² Více o velmi mírném zvýšení sňatečnosti na stránkách czso.cz, kde je z příslušných statistik zřejmý posun k tomuto zvýšení.

ženu, přičemž tato porodnost nebyla v České republice zaznamenána od roku 1994, a i v roce 2007 za první tři čtvrtletí tato hodnota dosahuje cifry 1,42. Hlavním faktorem proč se mírně zvýšila plodnost, je realizace dětí rodičů ze silné generace 70. let, kteří odkládali sňatky a porody na pozdější dobu, než generace, jež jim předcházely. To je velmi pozitivní fakt, který podporuje Rabušicovu myšlenku, že se české prostředí přehřálo a během několika málo let se ustálí na evropském průměru v hodnotách porodnosti, sňatečnosti a rozvodovosti.

Kapitola 2

Faktory ovlivňující rodinu

Soužití muže a ženy bylo od nástupu průmyslové revoluce velmi narušeno několika různými faktory, jež velmi dopomohly k tomu stavu, v jakém se dnešní rodina nachází. Moderní státy velmi destabilizovaly autoritu muže, když zřídily nejrůznější sociální instituce, které začaly podporovat ženy s dětmi. Muž byl také degradován ve feministickém pojetí často pouze jako zdroj genetického materiálu. Liberální hnutí žen v 60. a zejména v 70. letech velmi silně vyřadilo mužské pohlaví z běžného chodu rodiny. Ženy se také díky rozvoji trhu osamostatnily a začaly mít větší moc nad svým osudem. Jev individualizace také svým dílem zapůsobil na společnost a tak již dnes komunita nemá takový vliv na výchovu dítěte jako dříve. Kariérismus, který velmi navazuje na individualizaci, se v moderní sociální realitě velmi rozšířil a to má také své negativní následky pro rodinu. T. Parsons si již v 50. letech všiml ztráty některých funkcí rodiny (de Singly 1999: 20). Důsledkem všech těchto jevů a příčin je rozvrat a soumrak párového soužití.

2.1 Role státu v rodinném soužití

Vznik moderních států se datuje od počátku průmyslové revoluce. V těchto státech vznikly instituce, které začaly měnit společenské klima. Paradoxem ovšem je, že se dnešní rodina stále více uzavírá do sebe a je stále více privátní záležitostí jen členů této instituce a přitom zásahy státu jsou do této mikrosociální společnosti od počátku moderní doby sílící (de Singly 1999: 7).

Výchovnou funkci rodiny již přejímá škola. Je to organizace zajišťující výchovu jedinců. Zde jde prakticky o socializaci členů společnosti. Role rodiny se v této oblasti velmi podstatně a neustále zmenšuje. „Počet hodin, které dítě tráví ve škole, při organizovaném

volném čase a při sledování televize, v porovnání s hodinami strávenými s otcem nebo matkou prozrazuje“ to, že se rodina stává jen jakýmsi „reziduem původní rodiny“ (de Singly 1999: 20).

Proti tomuto negativnímu pojetí se postavil historik Philippe Ariés, který zastává názor, že školní docházka a její rozšíření vedlo ke zcela novému konceptu rodiny. Dnešní moderní rodinu není možné pochopit bez dějin školní docházky a tak se od 15. století tvoří nová instituce rodiny. Je to výraz nové kvality rodinného soužití (de Singly 1999: 20-21).

Proč se tedy P. Ariés domnívá, že škola je oporou dnešní rodiny? Za prvé je nutno zmínit fakt, že od středověku až do dnešních dnů se vytvořily dva typy rodiny. Tím prvním typem je rodina, kde je dítě zanedbáváno a této rodině záleží jen na pracovní síle dítěte. Toto je typ plodivý či rozmnožující se. Druhým typem je rodina, která má za cíl bohatství a rozvoj dítěte. Tento typ je nazýván malthuziánský a je velmi nakloněn kontrole porodnosti. Tento typ je také příkloněn ke školní docházce a tady na to navazující starosti o kvalitu dítěte (de Singly 1999: 21-22).¹³

Za druhé se P. Ariés domnívá, že vznikem školní docházky se velmi rozmohla etapa dětství, která nebyla až tak přítomna v tradiční společnosti. „Škola tedy vytváří zvláštní pojetí dětství“ a díky této nové koncepci si dospělí a rodiče začínali uvědomovat slabost dítěte a nutnost vytvořit pro svého potomka „šťastné“ prostředí, ve kterém začalo vyrůstat. „Dětství se postupně prodlužuje na dobu školní docházky – stává se však také ‚serióznějším‘. Škola dnes ovlivňuje člověka od narození až po adolescenci, ba dokonce až do dospělosti“ (de Singly 1999: 22).

Škola, ale také vrací dítě rodině nazpět a to následnou kontrolou této státní organizace ze strany rodičů, kam jejich děti docházejí. Tato kontrola se provádí tak, že rodiče konzultují s pedagogy určité proměny školy.¹⁴

¹³ O kvalitě dítěte mluví také Rabušic a zmiňuje fakt, že dnes již není v kurzu kvantita dětí, ale jejich kvalita. V kontextu s ekonomickou teorií proměn chování rodinného soužití (více o této teorii v kapitole 2.1 Transformace českého prostředí) mluví o tom, že se preference posunuli k větší kvalitě dítěte (Rabušic 2001: 122).

¹⁴ V našem kontextu můžeme zmínit tlaky skupin rodičů po roce 1989 „na změnu vyučovací nabídky školy, na vytváření ‚projektů škol‘, na výběr učebnic a pomůcek“ (de Singly 1999: 36).

Moderní státy se od svého vzniku snažily uchránit především ženy a děti od naprosté chudoby, která by je mohla postihnout a tak se ujaly záchrany těchto svých obyvatel. Zde jde o to, že sociální stát je v úpadku a nestačí pomáhat rodinám s dětmi. Pro dnešní mladé lidi, kteří chtějí mít potomky, se prakticky nevyplatí výchova dítěte. Keller se v práci *Soumrak sociálního státu* (2006) pozastavuje nad faktem, že vysokoškoláci s dětmi si žijí v průměru daleko hůře, než bezdětné páry s nižším vzděláním. Pro tyto páry je to výhra, jelikož si spoří daleko více peněz, než páry s dětmi a také se, řečeno tristně, nezdržují s dětmi a mají tedy čas na svou kariéru.

Sociální stát od svého vzniku v ekonomických krizích začal dotovat obyvatele, jelikož měl strach z paniky a nepokojů. Prošel několika různými vývojovými stádii a my se zastavme nad posledním stádiem, které vrcholí v současné době. Jde převážně o to, že ekonomika bohatne a sociálně chřadne.¹⁵ I toto je jeden z důvodů proč mají mladí lidé respekt před založením rodiny a je to také fakt, který velmi podporuje nízkou porodnost.

Sociální stát, ale také dopomohl k jednomu významnému jevu, který se rozšířil ve druhé polovině 20. století. Tím jevem je individualismus, jenž se u jedinců rozmohl a je to jeden z faktorů, který zapříčinil nízkou porodnost a sňatečnost. „Zvyšování autonomie spojené se zaměřením členů rodiny na afektivitu způsobuje nestálost manželského páru“ (de Singly 1999: 38-39).

Stát je také likvidátorem nejen příbuzenských vztahů. „Stát pomáhá snížit závislost rodiny na podpoře příbuzných a sousedů, ženy na muži a dítěte na rodičích. Přeměny těchto tradičních pout závislosti mají i svou odvrácenou tvář. Je to menší autonomie rodiny a jejích členů vůči reprezentantům státu, soudcům, psychologům, učitelům, sociologům atd.“ (de Singly 1999: 37)

Vliv státu je znát také v oslabující se funkci otce v rodině. Francouzský stát započal tuto kontrolu již v druhé polovině 19. století a to postupně vydanými zákony: r. 1841 – zákonem o práci dítěte,

¹⁵ Ekonomika je zde měřena bohatstvím nadnárodních firem a sociálně je měřeno tím, kolik financí je k dispozici pro sociálně slabé obyvatelstvo (Keller 2006).

r. 1889 – zákonem o odebrání otcovské pravomoci ve prospěch veřejné péče a např. r. 1898 – zákonem o týrání dětí (de Singly 1999: 42).

Rodinné funkce byly tedy státem častěji oslabeny než posíleny. Stát v několika aspektech tedy velmi dopomohl k současnému krizovému stavu rodiny a musíme říci, že některé funkce rodiny stát oslabil negativně a nezamyšleně.

2.2 Vliv liberálně-ženského hnutí

De Singly rozděluje rodinu na dvě časová období. Za prvé na rodinu, která zde existovala od 19. století až do 60. let 20. století a která se vyznačovala manželskou láskou, přísnou dělbou práce mezi mužem a ženou, vysokou pozorností věnovanou dítěti. Od roku 1918 až do roku 1968 bylo v této rodině běžnou rutinou, že muž vydělával peníze a žena se starala o domácnost. Za druhé se jedná o rodinu, která je zde přítomna od 60. let. Ta je charakterizována svou „postmoderností“ a jde zde prakticky o to, že model ženy v domácnosti začal být kritizován a to hlavně z řad feministek (de Singly 1999: 90). Touto kritikou se také destabilizoval rodinný život a ženy se svým způsobem „osvobodily“.

Feministické hnutí také začalo kritizovat a poukazovat na manželství jako na vězení pro danou ženu v domácnosti. Manželství bylo degradováno na zastaralou instituci. Jak píše de Singly: „větší část své legitimacy už tato instituce ztratila. (...) Manželství je většinovým řešením tehdy, když lidé chtějí mít dítě“ (de Singly 1999: 90).

T. Parsons popsal dělbu práce v rodině podle pohlaví, kdy muž je tzv. instrumentálním vedoucím, který řídí skupinu (rodinu) navenek a organizuje cíle této mikrostruktury a žena je expresivním vedoucím, který se stará o domácnost, kde je jeho posláním emocionalita a dobré fungování skupiny. „Muž v ní má za úkol starat se o přežití skupiny a zaopatření příjmů, což mu dodává oprávněnou autoritu. Žena má zase bdít nad tím, aby se každý z členů mohl podílet na rodinném životě, má odstraňovat potíže a v rodině zajišťovat kvalitní mezilidské vztahy. Takový pohled na věci

kritizovala v sedmdesátých letech André Michelová. Její empirické výzkumy dokázaly, že přisvojení moci manželem škodí i realizaci cílů rodiny“ (de Singly 1999: 104). Jenomže v padesátých až sedmdesátých letech tato koncepce rodiny již zdaleka nefungovala a neodpovídala modelu, jenž popsal T. Parsons. „Podle průzkumu statistického úřadu totiž rozhodují v důležitějších věcech oba partneři a ve věcech každodenního života sama žena“ (de Singly 1999: 104).¹⁶

De Singly dodává, že posun k naslouchání ženy a vývoj k rovnoprávnému manželství byl nasnadě. „Pokud manžel v těchto záležitostech ztratil nadváhu, pak jen proto, že by byla v rozporu s moderními požadavky. Láska a potřeba, aby mi někdo naslouchal a pomohl mi vybudovat mou osobní identitu, vyžadují určitou rovnost mezi partnery“ (de Singly 1999: 104).

Bylo nutno najít nějaký kompromis, který by stabilizoval rodinné soužití. Jak píše Možný: „Prudký nástup žen do výdělečných zaměstnání, vzestup počtu rozvodů a zvyšující se podíl rodin se ženou na místě ‚přednosti domácností‘ i vzestup ženského sebevědomí (...)“ učinil rodinu velmi destabilizovanou. Od začátku sedmdesátých let bylo velmi nutné hledat východisko z této nelehké situace (Možný 2006: 96).

V našich reáliích se režim, který zde panoval po roce 1948 až do roku 1989 postaral o to, aby žena byla feminizována, ale aby zároveň její status v rodině byl expresivní. „Čeští muži, zbaveni režimem ekonomické moci, nepředstavovali hrozbu a výzvu“ (Možný 2006: 99). I díky tomu zde bylo velmi slabé feministické hnutí za vlády bolševické verze socialismu.

Liberální ženské hnutí také začalo v sedmdesátých letech mluvit o svatbě jako o nesmyslu a zbytečnosti. Žena, dle tohoto hnutí, potřebuje svobodné párové soužití. Tato myšlenka byla formulována jako osvobozující pro ženy, ale zároveň s tím velmi osvobodila i muže, jenž se odpoutali od tohoto svazku. Dnes najít spolehlivého muže, který by si „duševně“ vzal ženu a poté s ní zplodil děti a žil s ní až do smrti, je pro

¹⁶ Je nutno dodat, že tyto reálie byli přítomny v západních zemích od 50. let. U nás je tato charakteristika rodiny možná až po roce 1989. Západní rodina se v některých aspektech lišila od té východní, kdy zde panoval reálný socialismus.

současnou ženskou populaci prakticky velmi těžký úkol. Je totiž nutné, aby si muž tento závazek vzal „vnitřně“ a pokud kulturní prostředí tento slib, či pohnutek nepodporuje, je hledání vhodného kandidáta na post celoživotního manžela a otce skutečně velmi těžké.¹⁷

Závěrem můžeme říci, že feministické hnutí si za cíl dalo osvobození ženy ze jha manžela. Nezamýšlené důsledky jsou přítomny i v relativně dobrých skutcích nejrůznějších hnutích a tak se příčinou skutků za svobodu žen prakticky osvobodil i muž. Je nutno také dodat, že „i ‚rovnostářské‘ ženy ve skutečnosti zajišťují domácí práce mnohem více než muži. Je velký rozdíl mezi proklamovanou normou rovnostářského rozdělení úkolů na začátku svazku a aplikováním této normy po dvou letech od svatby“ (de Singly 1999: 109).¹⁸ Beck dodává, že „stojíme tedy – se všemi protiklady, šancemi a rozpory – teprve na začátku osvobození od ‚stavovský‘ připsaných generových rolí. (...) Mnoho věcí mluví pro to, že je na místě prognóza dlouhodobého konfliktu: pro příští roky bude určující, že muži a ženy budou stát proti sobě.“ Tuto myšlenku je nutno empiricky ověřit a teoreticky rozpracovat (Beck 2004: 162).

2.3 Individualizace společnosti

Rostoucí autonomie jedinců v žitém světě se rozšířila rozmachem modernizace, a tak se na konci osmdesátých let a počátku devadesátých let rozšířil jev zvaný individualismus. „V Evropě se právě v době, kdy česká společnost začíná zpracovávat společenský šok ze změny pravidel ekonomického života a hledá cesty k adaptaci osvědčených strategií a zažitých způsobů chování pro rodiny i individua, otevírá v sociologické

¹⁷ Tuto velmi zajímavou myšlenku vyjádřil Ivo Možný v pořadu Před půlnocí v České televizi 17.6.2006.

¹⁸ Tento fakt podporuje Kellerhals (1982). 75% žen, které mají maturitu říkají, že jídlo mají připravovat oba manželé spolu a stejnou měrou, ale je také nutno doplnit skutečnost, že jen u 25% se tak děje.

obci rozprava o transformaci evropských společností k individualizaci“ (Možný 2006: 231-232).¹⁹

Na životní styly, jež jsou ve své podstatě individualistické, upozornilo již několik klasických sociologů 19. století.²⁰ Modernizace vede k tzv. trojnásobné individualizaci, která v sobě zahrnuje momenty: vyvázání (či osvobození), ztrátu stability, reintegraci. Ty jsou již „samy o sobě nekonečným zdrojem nedorozumění“ (Beck 2004: 206).

Jedinec se dnes nachází v rozporu a proces individualizace přináší zjevné imanentní antagonismy. „(...) jednotlivec se sice vymaňuje z tradičních vazeb a způsobů existenčního zabezpečení, ale zato se podřizuje tlakům trhu práce a konzumní existence i v nich obsaženým standardizacím a kontrolním mechanismům“ (Beck 2004: 211).²¹

Ženy jsou v procesu individualizace ještě ve větším rozporu než muži, pro které velmi často neplatí rytmus rodiny. Ženy se dnes vzdělávají daleko více než jejich předchůdkyně, a také prahnou více po kariéře než dříve. Z tohoto schizmatu je velmi těžké se dostat. Na jedné straně stojí rodičovství a snaha mít potomka a na druhé straně jde o kariéru a sebeprosazení se na pracovním trhu. Tento rozkol vytváří konfliktní situaci, jelikož tyto požadavky jsou trvale neslučitelné (Beck 2004: 212).²²

¹⁹ Tuto rozpravu otevřelo několik známých i méně známých sociologů, mezi nimi např. Jurgen Habermas, Niklas Luhmann, Anthony Giddens, Norbert Elias, Ulrich Beck, Zygmunt Bauman a další (Možný 2006: 232).

²⁰ Tyto „životní styly a životní polohy je možné nalézt v renesanci (Buckhardt), v dvorské kultuře středověku (Elias), v nitrosvětské askezi protestantismu (Max Weber), v osvobození rolníků ze stavovského poddanství (Marx) a v devatenáctém a na počátku dvacátého století v uvolnění mezigeneračních rodinných vazeb (Imhof) a v procesech souvisejících s mobilitou – například v útěku z venkova a v prudkém růstu měst (Lederer, Kocka) atd. V tomto obecném smyslu se ‚individualizací‘ rozumí určité subjektivní a biografické aspekty civilizačního procesu (ve smyslu N. Eliase), zejména na jeho posledním stupni industrializace a modernizace (...)“ (Beck 2004: 206).

²¹ Beck zde ještě dodává, že tradiční vazby a sociální formy, jako např. sociální třída a nukleární rodiny, jsou nahrazeny sekundárními instancemi a institucemi, jež „utvářejí životní dráhu jednotlivce a v rozporu s individuální dispozicí, která se realizuje jako forma vědomí, z něho činí hračku mód, okolností, konjunktur a trhů“ (Beck 2004: 211).

²² Hana Librová (1994) popsala fakt, kdy se mezi příslušníky intelektuálů, a vesměs jsou to vysokoškolsky vzdělané páry, vyskytl nový jev. Tyto páry odjíždí žít na venkov, mají tři, čtyři i pět dětí, a tím ztrácejí svoji kupní sílu a svůj profesionální status. Její další kniha o tomto fenoménu, *Vlažní a váhaví: kapitoly o ekologickém luxusu* (2003), poukázala na fakt, že je tento způsob života prakticky životem v luxusu a přepychu a že jej je možné takto chápat. Proč? Jelikož se všude tradiční známky luxusu (láhev

Individualizace také znamená velkou závislost na trhu a tržním systému v mnoha aspektech života. Tento jev v tradiční společnosti neexistoval a člověk nebyl tak závislý na vnějších oblastech žitého světa. Dnes je jedinec vydán napospas těmto mechanismům. Masový trh a masová spotřeba pohlcují individuum v celé jeho šíři (Beck 2004: 212).

Člověk je prakticky determinován trhem a jeho výkyvy, což má za následek neustálou změnu a mobilitu individua (Beck 2004: 216).²³ Tato roztržštěnost vede i k rozkolu rolí a hodnot v sociální, a tak se mnohdy jedinec stará sám o sebe a o své já. „Nechce-li být jedinec v individualizované společnosti potrestán trvalým znevýhodněním, musí se naučit pojímat sám sebe jako střed jednání, jako plánovací kalendář ve vztahu k vlastní biografii, k vlastním schopnostem, orientacím, partnerským vztahům atd.“ (Beck 2004: 217).

Tato orientace na sebe a své já vede k protichůdným důsledkům na trhu práce. Na jedné straně jsou muži i ženy osvobozováni od svých rolí, které byly u nich typické v tradiční společnosti, ale na straně druhé jsou lidé puzeni k rodinnému životu a k hledání partnerského štěstí, jelikož jsou tím vyjádřeny ztráty na trhu práce (Beck 2004: 175).²⁴

Musíme také říci, že dítě je velkou brzdou rozvoje individua, a tak se s ním velmi nepočítá v procesu individualizace. „Je-li tržní model charakterizující modernu domyšlen do krajních důsledků, předpokládá společnost bez rodiny, bez manželství. Každý musí být samostatný, svobodný, aby mohl vyhovět požadavkům trhu a zajistit si tak ekonomickou existenci. Subjektem trhu je v poslední rovině osamělý jedinec, jemuž ‚nebrání‘ v činnosti partnerské, manželské nebo rodinné vztahy. To znamená, že plně realizovaná tržní společnost je také společností bez dětí – jedinou možností je, aby vyrůstaly u mobilních, samostatně je

šampaňského, zlatý šperk, turistická cesta na ostrov Mallorca apod.) prodávají „se slevou v supermarketu“, nejsou tedy již tak vzácné jako kdysi (Možný 2006: 238).

²³ Trh práce požaduje po jedinci mnohdy jeho mobilitu, ale rodičovství vyžaduje pravý opak. Zde nastává rozkol mezi pracovním trhem a rodičovstvím. (Beck 2004: 190).

²⁴ Jedinec dnes hledá sám sebe a svůj vlastní život, ale je také nutno podotknout, že toto hledání „roste úměrně ke ztrátám, které individualizace přináší jako rub svých možností. Díky tomu vede přímá cesta z manželství a rodiny dříve nebo později opět do manželství a rodiny – a naopak“ (Beck 2004: 175).

vychovávajících otců a matek“ (Beck 2004: 190). Je velmi zajímavé, že jakmile se tato tržní společnost zcela uskuteční, je samozřejmé, že tím dospěje ke svému konci, jelikož společnost bez dětí ve svých důsledcích jednoduše zanikne (Možný 2006: 237).

Možný píše o rodičovství, které brání úspěšnému se prosazení na trhu práce. Jde o vztah, jenž je nevratný a je fatálně nezrušitelný. Rodičovství je sociální a biologické faktum, které „nezná instituci rozvodu“ (Možný 2006: 236).

Je zajímavé, že trh požaduje biografii, která je velmi osobnostně orientována. To vyvolává velmi rozporuplné konfliktní klima „a tím se hroutí jak rodina, tak paradoxně i sama průmyslová společnost...“ (Možný 2006: 235). Připsání rolí je znakem a základem moderní industriální společnosti a není to relikv tradice, kterého bychom se lehce zbavili. Rozdělení mužské a ženské role je pro nukleární rodinu podstatné a „bez nukleární rodiny by neexistovala industriální společnost se svou schematicou práce a života“ (Beck 2004: 174). Dnes docházíme až k analýze likvidace a rozpadu moderní průmyslové společnosti. „Plná industrializace, plné podřízení trhu a tradiční formy a role rodiny se vylučují“ (Beck 2004: 174). Industriální společnost potřebuje nerovné postavení mužů a žen a je na této nerovnosti závislá. Dnes v čase moderny jsou tyto nerovnosti stírány, a tak si sama současná tržní společnost „podkopává nohy“. V dnešní fázi modernizace, která vznikla po druhé světové válce, probíhají současně dva procesy a těmi jsou prosazování a rozklad současné industriální společnosti (Beck 2004: 174).

Proces individualizace, který se velmi rozšířil v osmdesátých a zejména v devadesátých letech, je skutečně rozporuplným jevem dnešní společnosti. Na jedné straně dopomáhá jedinci k osamostatnění se a k jeho osobnostnímu prosazení se, ale je to také jev, který v mnoha ohledech likviduje a degraduje instituci rodiny, která dostává díky této příčině jednu ránu za druhou. De Singly dodává, že „současný individualismus rodinu destabilizuje, ale nedokázal ji učinit zbytečnou“ (de Singly 1999: 91).

2.4 Zaměřeno na českou rodinu

Po roce 1989 se u nás sociální, politické a ekonomické klima velmi náhle změnilo a tyto příčiny se staly velmi zásadní ve změně v prokreačním chování individuí. Rabušic se přiklání k teorii, která vysvětluje změnu v rodinném chování tím, že se u nás udála velká proměna hodnotových preferencí a označuje tento zvrát hodnot za primární příčinu. „Zastánci prvního přístupu, k nimž patřím i já, zdůrazňují, že za vším stojí hluboká proměna hodnot a hodnotových preferencí, která se odehrává v mladých věkových skupinách české populace narozené v polovině 70. a na počátku 80. let a která byla umožněna politickou změnou v roce 1989“ (Rabušic 2001: 205).

Druhá teorie vysvětluje a analyzuje změnu v rodinném chování jedinců v racionálně-ekonomickém duchu. „(...) příčinou proměn v režimu reprodukce obyvatelstva je hrozící nezaměstnanost, snížená úroveň sociálního zabezpečení a snížená životní úroveň obyvatelstva – krátce řečeno, změněné reprodukční chování je pragmatickou reakcí na vysoké náklady transformace naší společnosti“ (Rabušic 2001: 205).

Pojďme se nejdříve podívat na ekonomické vysvětlení, jež se velmi pojí s teorií racionální volby. Ta mluví o tom, že člověk volí takové jednání, které mu přináší největší zisk za co nejmenší náklady (Rabušic 2001: 114). Teoretickým zakladatelem této teorie je anglický ekonom a filozof Adam Smith, jenž jako první začal mluvit o myšlence tzv. maximalizace užitku. Tuto teorii dále rozpracoval Jeremy Bentham, který mluvil o tom, že se lidé snaží maximalizovat slast a minimalizovat strast. Tuto tezi modifikoval Herbert Simon v 2. polovině 20. století, který říká, že individuum mění své chování pouze tam, kde je značně nespokojeno (Rabušic 2001: 115).

Dalším, kdo rozpracoval tuto teorii, byla chicagská sociologická škola, která je zastáncem toho, že „spotřebitel do svého koše nakupuje takové zboží, které maximalizuje jeho uspokojení. Při tomto nakupování se řídí cenami tohoto zboží, svými preferencemi a svým příjmem. V analýze

plodnosti jsou děti chápány jako určitý typ zboží, takže manželé se ve svém jednání rozhodují, zdali si pořídí děti, automobil, ledničku (...)“ (Rabušic 2001: 119). Děti jsou tedy v ekonomické teorii brány jako určitý typ dlouhodobého statku (Rabušic 2001: 121).

Záhadou ovšem je to, proč rodina, která je chudší, má více dětí. Ekonomika má pro tento jev výraz inferiorní, což znamená tzv. méněcenné zboží. Můžeme zmínit příklad na bramborách: když nejsou v rodině peníze, nakupují se méněcenné potraviny, a tím můžou být např. brambory (Rabušic 2001: 122). Robinson píše v roce 1997, že děti mohou být pořízeny i tam, kde si rodiče nemohou žádný ze statků „bohatých“ domácností koupit. Rodiče nemajetných vrstev tak můžou „koupit“ děti, ale ne pojistku, drahé auto atd. Děti můžou být atraktivní právě v těch domácnostech, kde je kupní síla velmi nízká (Rabušic 2001: 126).

Ulrich Beck do této teorie přispěl svou myšlenkou, že trh a šťastná rodina jsou v antagonismu. Dnešní společnost implikuje v konečném důsledku sociální realitu bez rodin a dětí, a to proto, že „předpokládá pružnou mobilitu pracovních sil bez ohledu na osobní situaci pracovníků“ (Beck 2004: 190).

Ovšem zásadní tezí v této teorii je důraz na kvalitu dítěte po roce 1989. Kvantita ustoupila, a tak dnes již není v českém prostředí poptávka po kvantu dětí, ale po kvalitě dítěte. „Klíčem k vysvětlení poklesu porodnosti je tak v ekonomické teorii proměna preferencí směrem k vyšší kvalitě dětí“ (Rabušic 2001: 122).

O vyšší kvalitě dětí mluví také teorie, která se ale příklání ke změně hodnotových preferencí. Proto se po roce 1990 porodnost výrazně snížila. I tak je toto snížení paradoxní, a to proto, že se v socializaci dítěte, v tzv. formativním období, předávají hodnoty od rodičů směrem k dítěti, a tak by i tyto generace měly mít v sobě „zakódováno“ jakési prokreační chování, které mají i jejich rodiče. Nestalo se tak zejména vlivem transformace českého prostředí.

Co jsou tedy hodnoty? Jsou to relativně stálé entity „nicméně některé trsy hodnot se měnit mohou a také se mění – pokud by tomu tak nebylo,

nebyl by možný vývoj společnosti, nebyla by možná sociální změna“ (Rabušic 2001: 206). Tato sociální obměna vychází primárně takřka vždy od mladých věkových skupin, u kterých se většinou hodnoty liší od těch stávajících a proklamovaných.²⁵

Sociální, kulturní a hodnotové orientace determinují „poptávku po dětech“, na které se nabalují i historické faktory. John Caldwell zjistil, že významným prvkem ve vysvětlení úbytku dětí v západních zemích, je proces westernizace společnosti, což znamená, že se lidé ve svém chování napodobují a následují. Celá westernizace tedy „projela“ společnost a snížení plodnosti bylo nasnadě (Rabušic 2001: 135-136).²⁶

John Caldwell je autorem také myšlenky o tzv. toku bohatství, což znamená, že pro děti v tradiční společnosti neexistoval strop v jejich množství, ale za to v dnešní společnosti se míra dětí ustálila, má určitý limit a omezení v počtu jejich plození. Pokles počtu dětí v sociální realitě začne tehdy, otočí-li se tok od dětí a prvopočátkem budou rodiče. Děti tedy budou stát rodiče více, než jsou ochotni do nich investovat. V tradiční společnosti byly děti velkým přínosem a zdrojem bohatství. Dnes se výroba posunula od rodinné domácí produkce do charakteru nerodinného, tj. kapitalistického. A tak i proto dnes porodnost dosahuje velmi nízkých hodnot (Rabušic 2001: 137).²⁷

Kulturní a sociální faktory mají velký vliv na sociálně. Primární změny v rodinném chování je nutno pojít s první demografickou tranzicí, která se v evropských společnostech udála na konci 19. a počátku 20. století. Zjistilo se, že snížení fertility se událo v zemích, které byly na různé ekonomické úrovni. V oblastech, které disponovaly stejným jazykem bylo běžné, že se prostřednictvím jazyka a v jazyce předávaných norem snížila porodnost. Můžeme uvést příklad na anglickém jazyce, kdy se

²⁵ Rabušic v tomto kontextu také cituje Rileyovou (1987), která mluví o tom, že kohorty a děti svých rodičů jsou vždy socializovány v jiném prostředí a v nových podmínkách, jež jejich rodiče samozřejmě nezažili. Tak se děti, které postupem času vyrostou, stávají prvkem změny společnosti (Rabušic 2001: 207).

²⁶ Zde je nutno podotknout, že proces westernizace a snížení porodnosti může předcházet industrializaci země či státu. Toto tvrzení bylo podpořeno vývojem v některých zemích, např. v Bangladéši, kde pokles začal v zemi s velmi nízkou ekonomickou situací (Rabušic 2001: 136-137).

²⁷ O tomto faktu mluví i německý sociolog Ulrich Beck v práci Riziková společnost (2004).

tranzice fertility udála v podobný čas v Americe, Austrálii, Skotsku, Anglii, Kanadě a na Novém Zélandě (Rabušic 2001: 79). Zde je tedy zřejmé, že společný jazyk byl velmi silným nástrojem pro předávání norem a hodnot.

Rabušic píše: „Společný jazyk, podobné normy chování a každodenní obyčeje tak sehrály v historické a zásadní proměně demografického chování v evropských i zámořských kulturách podstatnou úlohu“ (Rabušic 2001: 80). A dodává, že „rozhodujícím faktorem pro změnu v plodnosti bylo pravděpodobně šíření nové mentality – dobrovolné kontroly počtů“ (Rabušic 2001: 80).

Dnes můžeme konstatovat, že vznik plánovaného rodičovství v evropské populaci je složitá věc, která se nedá vysvětlit jednou teorií a existuje mnoho motivů pro toto vysvětlení (Horská 1990: 378). A konečně můžeme také říci, že pro českou populaci není směrodatná ani jedna z uvedených teorií, protože obě teorie zatím nepřinesly rozhodující důkazy o tom, že právě ona je tou primární příčinou při vysvětlení toho, proč se po roce 1989 rapidně snížila fertilita (Rabušic 2001: 205).

Kapitola 3

Nové formy žití a soužití

Od konce 60. a začátku 70. let vznikají ve společnosti nejrůznější nová soužití muže a ženy. Předně musíme říci, že ze Švédska k nám přišlo soužití, které bylo později nazváno nesezdané soužití nebo také kohabítace. Tento jev se dále velmi rychle rozšířil do dalších evropských států. Vedle kohabítace se také zvýšila míra jednočlenných rodin, což znamená, že dítě vychovává jen jeden rodič, zpravila matka dítěte. Dobrovolná celoživotní bezdětnost je dnes také v kurzu a statistiky poukazují na fakt, že v Německu bylo vypočítáno pro ženy v ročníku 1967 již cca 30% bez dítěte, v Rakousku se tato hodnota pohybuje zatím na cca 22% a zvyšuje se.²⁸ Někteří lidé jsou toho myšlení, že nepotřebují ke svému životu rodinu, a tak žijí sami a v sociologické terminologii jsou nazýváni singles, což znamená žít velmi silně individualisticky. Z dalších soužití, kterými se tato kapitola také zabývá je nárůst rodin párů stejného pohlaví, zvýšená míra opakovaných manželství a párové soužití tzv. na dálku.²⁹

3.1 Nesezdaná soužití

Kohabítace je soužití muže a ženy bez uzavření sňatku. Tento relativně nový jev v partnerském spolužití měl svůj prvopočátek ve Švédsku na přelomu 60. a 70. let, kdy se sňatečnost výrazně snížila a jedinci začali žít s partnerem na zkoušku, bez právního „požehnání“ státu. Jak píše

²⁸ Tyto statistické údaje vyjádřil Ivo Možný v České televizi v pořadu před půlnocí 18.7.2006, kde se také zmínil o tom, že se tento jev velmi rychle rozšiřuje a hodnoty dobrovolné bezdětnosti se v Evropě pohybují na cca 20%, což samozřejmě znamená, že i 20% mužů bude celoživotně bezdětných.

²⁹ V posledních letech byly povoleny sňatky párů stejného pohlaví v několika zemích (Španělsko, některé státy USA). Soužitím na dálku se zde myslí pár, který spolu žije, ale nebydlí. Oba bydlí ve svých domovech, ale prakticky jsou „spolu“.

Sullerotová: „Dlouhé období zasnoubení nahradí pár let soužití na zkoušku“ (Sullerotová 1998: 44).

Především v roce 1975 započal ve Švédsku náhlý nárůst počtu nesezdaných soužití. Tento nový jev se později velmi rychle rozšířil i do ostatních částí evropského kontinentu (Sullerotová 1998: 47).

Nejdříve se o tomto soužití mluvilo jako o velmi stabilním, a to proto, že nebyly zpočátku žádné statistiky pojednávající o pevnosti tohoto svazku. I proto se v nejrůznějších novinách psalo o tom, jak je tento svazek „skálopevný“, jak velmi prospívá partnerskému páru, jelikož partneři jsou si věrní a nerozcházejí se tak často jako manželské páry. Tím se tedy ve společnosti vytvořil konsensus, že sňatek již není tak nutně zapotřebí (Sullerotová 1998: 47).

O kohabitaci se později začalo mluvit jako o novém fenoménu, ale musíme také dodat, že toto soužití rodinu trvale destabilizuje. Za prvé je nutno říci, že značná část lidí, kteří spolu volně žijí, se nežení a nevdávají. Ze švédských statistik bylo zjištěno, že se v rozmezí let 1965-1985 míra sňatečnosti ve věku 20-24 let snížila o 80% a ve věku 25-29 let klesla na hodnotu 59%.³⁰ Za druhé musíme říci, že se nejedná o klasické manželství, ale o zcela nový jev. Lidé hledají nejrůznější uspořádání svého milostného vztahu mimo jakoukoliv instituci (Sullerotová 1998: 48). Za třetí statistiky poukazují na fakt, že se partneři, žijící spolu volně, častěji a rychleji rozcházejí než manželé. Zde je nutno podotknout, že rozchod v manželství je daleko těžší, než rozchod partnerů, kteří spolu žijí na způsob kohabitace. V průzkumech páry, jež žijí v nesezdaném soužití, odpovídají na otázku, proč si vybraly právě kohabitaci jako soužití s partnerem tak, že je pro ně jednodušší se rozejít (Sullerotová 1998: 49). A konečně je také nutno podotknout, že volné soužití velmi nedopomohlo snížení rozvodovosti ve společnosti, ale naopak se odolnost manželství snížila. Mezi lety 1975-1985 se rozvodovost zvýšila v Rakousku z 19,7% na 30,8%, ve Francii z 15,6% na 30,4%, v Nizozemsku z 20% na 34,4% a v Anglii,

³⁰ Tento jev snížení sňatečnosti ve věkových skupinách se projevil zanedlouho i v ostatních zemích Evropy (Sullerotová 1998: 48).

kdy v roce 1970 dosahovala rozvodovost 16,2%, stoupla na 43,8% v roce 1985 (Sullerotová 1998: 50).³¹

K těmto 4 bodům o kohabitaci musíme také nutně dodat, že se přibližně 40% těchto párů rozchází, což poukazuje na nízkou stabilitu tohoto spolužití muže a ženy (Sullerotová 1998: 56).

De Singly píše o tom, že si nesezdaní partneři nemyslí, že by manželství chránilo nějakým způsobem citové pouto, a že je tento svazek důkazem opravdové lásky (de Singly 1999: 112). Zde se vytváří dvě neslučitelné skupiny, a to na ty, co upřednostňují kohabitaci, a na ty, jež dávají přednost rychlému uzavření manželství.

Celkově vzato je nesezdané soužití v několika aspektech likvidátorem tradiční rodiny a destabilizuje současnou manželskou rodinu. Ovšem je také v nynější společnosti nejrozšířenějším předmanželským soužitím muže a ženy.

3.2 Singles

Singles je dnes zcela nový sociální jev, který se objevuje v posledních dvou desetiletích v západní společnosti. Je to životní styl, jenž je dnes zcela legitimní, a pro který se rozhoduje čím dál více individuů. V západní sociologické literatuře se této životní fázi říká „pozdní mladost“, či „mladá dospělost“, kdy v tomto období jedinec nemá rodinu ani děti (Tomášek 2006: 81-82).

Tomášek uvádí dvě příčiny toho, proč životní styl singles vznikl a následně se velmi rozšířil. Prvním důvodem jsou tlaky na trhu práce, požadavek vysoké mobility a flexibility v práci. Druhou příčinou jsou kulturní vlivy sociální (Tomášek 2006: 82).

Je také nutno dodat, že si singles ekonomicky vystačí a v mnohém se mají lépe, než např. lidé, kteří jsou sami a živí ještě své dítě. Ekonomická

³¹ Sullerotová ještě dodává, že se tyto rozvody vyznačovaly zcela novými rysy (Sullerotová 1998: 50).

soběstačnost je také jedním z důvodů, proč vznikl jev singles, a proč se na tuto životní strategii orientuje stále více a více jedinců.

Singles upřednostňují svoji kariéru před partnerským životem a je nutno říci, že se k hédonistickému životnímu stylu v několika aspektech velmi přibližují (Tomášek 2006: 82).

Je to styl života, který má také co dočinění s LAT, což je typ vztahu, jenž byl příznačně nazván „žít spolu, ale odděleně“. Někteří singles tedy žijí s partnery, ale hlídají si své vlastní soukromí.³² Žijí v domácnosti s rodiči, mají svůj vlastní pokoj a přitom mají i partnera či partnerku (Tomášek 2006: 83).³³

Singles jsou dnešní součástí naší společnosti a jejich charakteristickým znakem je snaha po kariéře a mnohdy i vztahu na dálku. Jde tedy o vlastní seberealizaci na úkor jejich osobního a partnerského života. I přes to všechno ale jedna americká studie uvádí, že většina singles do 5 let vstoupí do manželství (Tomášek 2006: 100).

3.3 Jednočlenné rodiny

Tyto rodiny ve většině případů reprezentují ženy s dětmi, jelikož je dítě po rozvodu takřka vždy svěřeno matce.³⁴ Těchto domácností stále přibývá a ve svém průměru patří v současné společnosti k velmi chudým rodinám, jelikož ženy po rozvodu velmi ztratí na ekonomické síle své domácnosti.

³² Tak například francouzská studie párů LAT říká, že 2/3 těchto párů tak žijí proto, že se jim to hodí z rodinných i pracovních důvodů. Zbývající 1/3 párů udává, že je toto soužití pro ně výrazem nezávislosti (Tomášek 2006: 83).

³³ Tomášek dodává, že podíl mladých lidí, jež odcházejí z domova za účelem sňatku či kohabitanace, se vyznačuje snižující se tendencí. Např. ve Velké Británii se tento podíl dospívajících a mladých lidí, kteří opouštěli domácnosti svých rodičů, snížil z 60% u žen a 55% u mužů na konci 70. let na 46% u žen a 38% u mužů v 90. letech (Tomášek 2006: 83).

³⁴ V naprosté většině případů je dítě po rozvodu v 85% svěřeno matce a pouze z 10% otci (de Singly 1999: 116).

Musíme také dodat, že mnohdy chybí autorita otce při socializaci dítěte (Giddens 1999: 168).³⁵

Dříve tyto ženy narážely na předsudky ze strany okolí a říkávalo se jim „opuštěné ženy“, či ženy z „rozvrácených rodin“ (Giddens 1999: 168).

Jedna žena se vyjádřila ke své osamělosti v domácnosti následovně: „Chce to čas, než si člověk zvykne na roli osamělé matky. Já jsem to opravdu přijala až v minulém roce. Pořád jsem si říkala, že se třeba ještě dáme dohromady, ale když se oženil, musela jsem se této myšlenky vzdát. Tehdy mě to hodně mrzelo, ale dnes si myslím, že to bylo to nejlepší, co se mohlo stát, protože jsem se dokázala vyrovnat s vlastním životem“ (Giddens 1999: 169).

Můžeme říci, že si ženy rozvodem ekonomicky velmi nepolepší, ale je možné, že následná výchova dítěte jim přinese emocionální kompenzaci vůči finanční ztrátě. Dále je nutno konstatovat, že v mnoha aspektech jsou rády, že se vymaní ze jha manžela, a je také důležité, že se osamělé matky v současné společnosti neberou již jako stigmatizované osoby ve svém okolí.³⁶

3.4 Soužití párů stejného pohlaví

V několika posledních desetiletích se velmi změnil pohled společnosti na páry stejného pohlaví. Dnes již není na tyto lidi nazíráno jako na sociálně patologické individua a jsou většinou přijímáni, i když s určitým

³⁵ Dle statistik ženy vydělávají v průměru 75% platu muže. Po rozvodu žena ekonomicky zajišťuje jak sebe, tak své děti, což je velmi neúnosné z ekonomického, ale také ze sociálního hlediska, kdy mnohdy chybí autorita otce (Giddens 1999: 169). I když je faktem, že chybějící autorita otce v rodině se ve švédských statistikách neprojeví v nějakých výraznějších sociálních problémech ve společnosti (Giddens 1999: 170). Těchto rodin přibývá a Možný píše o tom, že v 15 zemích Evropské unie žilo v jednočlenných domácnostech v roce 2000 28% lidí z celé její populace, která čítá 42 milionů osob (Možný 2006: 255).

³⁶ Zde je nutno poukázat na statistiky, které říkají, že procento narozených dětí mimo manželství se velmi zvýšilo. V roce 1960 se narodilo 11% švédských, 8% dánských, 4% kanadských, 5% britských a 6% francouzských dětí mimo manželství a naproti tomu se v roce 1990 narodilo těchto dětí ve Švédsku 47%, v Dánsku 46%, v Kanadě 24%, ve Velké Británii 28% a ve Francii 30% (Giddens 1999: 170). Zde je tedy vidět rapidní zvýšení nemanželských dětí.

despektem. „V jistém smyslu se dnes homosexualita ‚normalizuje‘, neboť se stává společensky přijatelnější“ (Giddens 1999: 129).³⁷

Giddens píše o tom, že homosexualita existuje ve všech kulturách, ale homosexuální jedinec jako takový vznikl až v 60. letech 19. století, kdy byly tyto páry a jedinci velmi diskriminováni a označováni za velmi zvláštní typ lidí, který je postižen určitou sexuální úchylkou (Giddens 1999: 126).³⁸

Za posledních 20 let došlo v několika státech k právním úpravám. Tyto země uzákonily registrované partnerství stejného pohlaví. Dnes již tedy mohou v několika zemích tyto partneři uzavírat sňatek a vychovávat děti.³⁹ Velkou příčinou bylo liberální hnutí 60. a 70. let, jenž tomuto uzákonění velmi dopomohlo.

Páry stejného pohlaví usilují o plnou legalizaci z několika následujících důvodů. Předně je pro ně důležité mít stejný status, práva a povinnosti jako klasické manželství. Manželství také dává těmto párům právo rozhodovat o léčbě toho druhého v kritických situacích, mohou mít poté i právo na dědictví a další ekonomické výhody plynoucí z právního uznání sňatku dvou osob stejného pohlaví (Giddens 1999: 129).

Celkově vzato se příčinou liberalizace společnosti uvolnilo sociální klima nejen v otázce vnímání osamělých žen s dětmi, ale i párů stejného pohlaví, které již nejsou tak velmi stigmatizovány jako před 60. lety 20. století.

³⁷ Od 70. let a 80. let se pojetí gayů a lesbiček u veřejnosti změnilo. Příčiny lze hledat ve snižující se hodnotě křesťanského učení a v liberalizaci společnosti (Giddens 1999: 129).

³⁸ V 60. letech 19. století vznikl termín „homosexualita“ (Giddens 1999: 126).

³⁹ Např. v Nizozemsku, Španělsku, Norsku, Švédsku, Dánsku, ale i v ČR je právo nakloněno těmto párům a je možno uzavírat registrované partnerství.

3.5 Život bez dítěte

V současné společnosti je dítě velmi nízce oceňováno a stává se prakticky jednou z možných voleb, pro které se lze rozhodnout. Dítě se stalo věcí a volbou. Jedinci se rozhodují zda mít auto, ledničku, pračku nebo dítě, což vede v mnoha ohledech k tomu, že i život bez dítěte je běžný jev v sociální realitě.⁴⁰

Giddens píše, že „ještě v roce 1976 ukázal jeden britský průzkum, že pouhé jedno procento vdaných žen si nepřeje mít děti. Naproti tomu v dnešní době předpokládá Úřad pro populační statistiku, že 20 procent žen narozených v letech 1960 až 1990 zůstane bezdětných z vlastní volby“ (Giddens 1999: 174). V současné době mají ženy nízkou porodnost, a to i z toho důvodu, že se soustředí na to, mít úspěšnou kariéru. Musíme říci, že je to také otázka svobodné volby v soukromé sféře (Giddens 1999: 174).

V minulosti se bezdětným ženám říkávalo „staré panny“ a neměly dítě většinou proto, že se nemohly nějakou příčinou vdát za muže. Toto „rozhodnutí“ bylo nedobrovolné. Naopak dnes je přání nemít dítě dobrovolnou volbou (Giddens 1999: 174).⁴¹

Ženy, ale i muži nechtějí mít dítě z důvodu soustředění se spíše na svou kariéru a na své osobní záležitosti, než na to mít potomka.

3.6 Opakované partnerství a manželství

Stále více lidí volí cestu opakovaného manželství či partnerství. V současné společnosti je rozvodovost velmi vysoká a zapříčiňuje druhé, třetí a další manželství. Giddens píše o tom, že „na počátku dvacátého století vstupovala naprostá většina snoubenců v evropských zemích do

⁴⁰ Jak již bylo výše napsáno, cca 30% žen v Německu nepotřebuje mít ke svému životu dítě a 22% žen v Rakousku má stejný názor.

⁴¹ Připomeňme si to, co píše Rabušic, že 20% žen a 5% mužů bylo od 16. do 19. století celoživotně bezdětných (Rabušic 2001: 151).

manželského svazku poprvé a v opačném případě šlo většinou o vdovy nebo vdovce. S počtem rozvodů začal ovšem stoupat i počet opakovaných sňatků. Asi 28 procent dnešních britských novomanželů jsou osoby, které mají už jedno manželství za sebou“ (Giddens 1999: 171).⁴²

Opakované manželství vede ke krizi rodinného soužití. Jedna strana sociologů říká, že rodina nebyla ve svých počátcích zamýšlena jako průchozí instituce pro partnery a není žádoucí, aby se druhé a třetí sňatky zvyšovaly (Keller 2006: 29). Naproti tomu je nutno říci, že se ženy „osvobodily“ a vysoká rozvodovost může značit hledání vyšší kvality v manželství.

Partnerství má hodnotu pouze do té doby, dokud uspokojuje oba angažované jedince. „Trvání páru má hodnotu jen tehdy, pokud partner i nadále uspokojuje toho druhého tak, jak očekával“ (de Singly 1999: 112). Jestliže je jeden z partnerů nespokojen, nastává krizová situace, která mnohdy končí rozvodem a následným možným manželstvím.

Giddens píše o paradoxu společnosti, kde mají statisticky větší šanci se oženit a vdát ty osoby, které už si jedním manželstvím prošly. Britské statistiky registrují to, že cca 80% mužů a 75% žen znovu vstoupí do svazku manželského (Giddens 1999: 171).

U opakovaných manželství čí partnerství vzniká problém vztahu nevlastních dětí a nevlastních rodičů. De Singly píše o tom, že 1/3 dětí rozvedených rodičů žije s nevlastním rodičem. Nevlastní rodič se tedy stává jakýmsi skoro-rodičem a v těch nejhorších situacích se nevlastní rodič nestane ničím. Není ani tím skoro-rodičem, ani žádným jiným rodičem nižší kategorie. Ovšem mnohdy se nevlastní rodič stává „přítelem“ a „kamarádem“ dítěte (de Singly 1999: 118).

Musíme také říci, že následná manželství jsou méně úspěšná než ty první, a to proto, že vykazují vyšší procento rozvodů. Avšak je také nutno dodat, že opakovaná manželství, která vydrží, mohou být mnohem šťastnější než ty první (Giddens 1999: 171).

⁴² Giddens dodává, že do 35 let jde o jedince, kteří jsou většinou rozvedení a nad 55 let jde většinou o ovdovělé lidi, jež se znovu vdávají či žení (Giddens 1999: 171).

3.7 Specifika českého rodinného soužití po roce 1989

České partnerské soužití se po roce 1989 velmi náhle proměnilo a lidé začali být ve svých partnerských soužitích velmi náhle odlišní od generací, jež jim předcházely. Partnerství a manželství prošlo změnou, která je vysvětlována v českém sociologickém prostředí dvěma teoriemi. Ta první mluví o faktoru kulturního vlivu. Druhá se přiklání k racionalizaci jednání individuí.

Stručně si připomeňme souvislosti s proměnou v hodnotových preferencích mladých lidí na počátku 90. let. Jde o to, že generace poloviny 70. a počátku 80. let změnily své primární hodnoty po roce 1989 a to převážně příčinou toho, že se české politické klima transformovalo do svobodnější sociální reality (Rabušic 2001: 205).

U teorie racionálně-ekonomického jednání se jedná o nízkou potřebu mít dítě, respektive jde o výběr. Dítě je zařazeno do spotřebního koše, ve kterém najdeme vedle dítěte i auto, dům, kariéru atd. Tato teorie také zastává ten názor, že jedinci reagovali na zvýšenou nezaměstnanost, nízké sociální zabezpečení a na sníženou životní úroveň, jež se velmi náhle udála po roce 1989 (Rabušic 2001: 205).

Ať již je jedna či druhá teorie pravdivá, je nutno konstatovat, že se české rodinné a partnerské prostředí změnilo a my se pojďme podívat na to, jaká se udála proměna v partnerských vztazích a v manželství.

Především je nutno říci, že se zvýšil podíl individuí, která žijí v samostatné domácnosti. Jejich orientace směřuje k budování si své kariéry a k dobrému postavení na pracovním trhu. V České republice se problematikou singles, této vcelku významné sociální skupiny, zabývá Tomášek, který zjistil, že v roce 1961 žilo v samostatné domácnosti v ČSSR 5,6% osob ve věku do 29 let a v roce 2001 se toto číslo ustálilo na hodnotě 15,7%. Zde je tedy vidět, že se část jedinců v post-adolescentním věku orientuje na sebe a na budování své kariéry. Musíme také dodat i to, že jde o jakousi oddálenou transformaci do běžného rodinného či párového

vztahu. Z toho lze tedy konstatovat pozdější orientaci na děti a na rodinu. To vše mnohdy přijde, ale prakticky až později (Tomášek 2006: 83-84).⁴³

Na singles velmi navazuje další z partnerských stylů žití, kterým jsou osamělé matky v domácnosti s dítětem. Jsou buď nejčastěji rozvedené nebo žili v nesezdaném soužití a z tohoto svazku mají dítě. „(...) dnes žije v neúplných domácnostech asi 15 procent obyvatel České republiky. V jejich čele stojí z 85 procent žena. Nejčastěji je to rozvedená žena, ale přibývá i domácností svobodných matek“ (Možný 2006: 254).

Velmi často tyto rodiny žijí s další rodinou v jedné domácnosti, většinou s matčinými rodiči. Dle Možného je to výraz mezigenerační solidarity, ale také velké slabosti státu jako sociálního ošetřovatele. Matky se o své dcery starají a podávají jim pomocnou ruku jak v ekonomické, tak v sociální sféře (Možný 2006: 254).

Dodejme, že způsob partnerského žití LAT na styl života svobodných matek velmi navazuje a to tím, že mladší z žen, které žijí u rodičů a mají dítě, se angažují ve vyhledávání nejrůznějších partnerů. To tedy znamená, že nežijí s partnerem, mají přechodného milence a později s ním vstupují do soužití. Tento způsob života je ale přechodný, a to do té doby, než si matka s dítětem najde stálého partnera, se kterým začne později žít ve společné domácnosti (Možný 2006: 254-255).

Kohabitanace navazuje na společné soužití v domácnosti dvou jedinců, kteří nejsou svázáni manželským slibem a jejich svazek tedy není právně „požehnán“. V současné době evidujeme vysoký nárůst těchto párů a dodejme, že tato strategie partnerského soužití velmi úzce navazuje na sňatečnost.

⁴³ Ivo Možný dodává, že je velmi těžké definovat singles. Základ je zřejmý. Jsou to lidé žijící v jednočlenných domácnostech. Možný ale vznáší několik otázek. Definuje je to, že neprošli manželstvím? Jaká je to věková skupina? Jistě sem není možné zahrnout jednočlenné domácnosti vdov a vdovců. Pak je také podstatná otázka, zda je možné označit za singles jedince, který žije sám, ale má partnera, kterého si občas přivede do bytu. Je to ještě singles, nesezdané soužití či LAT? Tyto a jiné otázky jsou velmi podstatné při vymezení pojmu singles. Musíme ještě uvést to, že důležitým prvkem u singles je jejich reprodukční strategie (Možný 2006: 199-200). Také statistiky, které uvádí Možný jsou zajímavé. Do 35 let žije samostatně v domácnosti plných 31% mužů, ale pouze 16% žen, což nám navozuje ten dojem, že se v ČR na jevu singles velmi podílí zejména mladí muži, a to proto, že ženy v domácnosti často tuto domácnost sdílí se svým dítětem, a tak jsou ve statistikách evidovány v kolonce „neúplné rodiny“ (Možný 2006: 254).

Po roce 1989 se „otevřely hranice“ a mladí lidé začali odkládat sňatky a rodičovství. V 90. letech tedy začal vzestup věku prvního sňatku. Sňatečnost se snížila, a tak se tedy „pravděpodobnost uzavření sňatku do 25 let (...) snížila více než o polovinu“ (Možný 2006: 256). 37% mužů ve věku 25 let zůstávalo na konci 80. let svobodných. Žen bylo ve stejném věku svobodných pouze 16%. Ovšem o deset let později bylo těchto mužů již plných 79% svobodných, žen 62% (Možný 2006: 256).

Dle předpokladů Iva Možného si dvě třetiny či až čtyři pětiny současných mladých jedinců projdou manželským soužitím. Tato předpověď má podporu v tom, že manželství má u mladé generace stále ještě vysokou hodnotu (Možný 2006: 256).

Manželství ale uzavřou až v pozdějším věku, do té doby si většinou projdou nesezdaným soužitím.⁴⁴

Musíme také zmínit fakt, že současná porodnost v české populaci je jedna z nejnižších na světě. To i přesto, že se v posledních letech mírně zvýšila.⁴⁵ Reprodukční chování žen se po změně politického klimatu velmi proměnilo, ale otázka mít dítě je stále ještě v kurzu a pouze 6,4% žen nechce mít potomka a 3,6% žen váhá, zda-li jej mít (Kocourková, Rabušic 2006: 75).⁴⁶

Bezdětnost je tedy u nás prakticky zatím velmi okrajovou záležitostí jedinců, kteří v mnoha ohledech nechtějí mít dítě z důvodu soustředění se na kariéru a na své osobní zázemí.

Dalším ze současných trendů v rodinném soužití je opakované manželství, jež v současné české společnosti velmi úzce souvisí s vysokou

⁴⁴ Z průzkumu sčítání lidu 2001 vyplývá, že 40,4% mužů a 59,5% žen žilo ve věkové kategorii 25-29 let v manželství. Většina lidí v průzkumech odpovídá, že nesezdané soužití je přechodnou alternativou a postupem času chtějí uzavřít manželství (Možný 2006: 257).

⁴⁵ Dle příslušných statistik z ČSÚ lze vypořádat v ČR za posledních deset let stoupající tendenci v hodnotách porodnosti.

⁴⁶ Pokud vezmeme v potaz, že ze statistik vyplývá hodnota plánované bezdětnosti u německých žen cca 30% a u rakouských žen 22%, u kterých má tento jev zvyšující tendenci, je česká bezdětnost na hranici cca 6-7%, v porovnání se dvěma sousedními státy, velmi nízká. Zmíňme také finské ženy, u nichž se počítá s tím, že 20% z nich bude celoživotně bezdětných (Kocourková, Rabušic 2006: 75). Možný píše o plánované bezdětnosti v ČR na hranici cca 10% u žen a cca 20% u mužů (Možný 2006: 260).

mírou rozvodovosti. ČR má vysokou intenzitu rozvodovosti a naše hodnota u tohoto jevu je oproti ostatním evropským zemím vyšší.

Rozvodovost u nás zvyšují i páry, které se několikrát za život rozvedou. Možný mluví o jedné celé pětině rozvodů, které „nejsou aspoň pro jednoho z rozvádějících se rozvodem prvním“ (Možný 2006: 267). Z těch, kteří se rozvedou, se velmi podstatná část opět provdá či ožení. „(...) skoro třetina z u nás uzavíraných sňatků jsou sňatky aspoň pro jednoho ze snoubenců sňatkem opakovaným“ (Možný 2006: 267).⁴⁷

Celkově lze říci, že se žití a soužití v ČR po roce 1989 velmi změnilo a to vlivem sociální, politické a ekonomické změny. Nesezdané soužití se v naší společnosti stává zcela běžným jevem. Musíme také dodat, že manželství, jako cílová hodnota v české populaci, mnoho neztratilo se své aktuálnosti.

Nejistá budoucnost rodiny?

Co se to tedy s rodinou děje a kam spěje její postupný vývoj? Můžeme říci, že je likvidována několika na sebe navazujícími jevy, které spolu mnohdy velmi úzce souvisí. Někdy i „dobré skutky“ měly své negativní nezamýšlené důsledky pro partnerské soužití v současné společnosti.

Ulrich Beck píše o třech existujících variantách budoucího vývoje a nastiňuje i možná řešení pro rodinu (Beck 2004: 194). První variantou je návrat k rodině v její tradiční podobě z 50. let 20. století, ale to nelze provést, jelikož ve společnosti působí tlaky trhu a tržní ekonomiky.⁴⁸ Ženy nelze navrátit k plotně, odebrat jim podporu v mateřství atd. To by prakticky znamenalo, že výhody moderny by byly ponechány pouze

⁴⁷ Je také statistickým faktem, že cílem 80% Čechů a Češek je mít stabilní manželství a skutečně „(...) 80% se to také povede, i když ne všem na první pokus“ (Možný 2006: 268).

⁴⁸ To by také znamenalo otočit vývoj modernizace nazpět a navrátit se do minulosti, což je prakticky neproveditelné (Beck 2004: 197).

jednomu pohlaví, je nasnadě kterému, a druhé pohlaví by o tyto výhody přišlo (Beck 2004: 197).

V druhé variantě vývoje jde o to, že je nutná rovnoprávnost mezi muži a ženami. Otázka interpretace rovnoprávnosti je velmi podstatná. Pokud rovnost prakticky znamená emancipaci na trhu práce, potom se v této „rovnoprávné“ společnosti s rodinou velmi nepočítá a ve svém důsledku by se tato společnost v mnoha aspektech stala nepřítelem rodiny a manželství. Individualizace a rovnoprávnost ve svých důsledcích v mnoha ohledech zapřičiňuje negování sociálních vazeb (Beck 2004: 198-200).⁴⁹

Třetí varianta je východiskem a „střední cestou“ pro dva předešlé předpoklady vývoje v rámci rodinných vazeb. Beck se domnívá, že v současné společnosti trhu práce není možné vyřešit rozporuplnost vztahů mezi mužem a ženou, a je také toho názoru, že „návrat k rodině“ není prakticky možný. Píše, že „(...) je zde třeba postavit třetí cestu: omezení a zmírnění tržních vztahů spojené s cíleným umožněním sociálních forem života“ (Beck 2004: 200-201). A je nutno vyzkoušet pracovní mobilitu, která bude přihlížet k partnerským vztahům a vznáší požadavky jak na podnikatele, tak i na stát (Beck 2004: 201).

Giddens píše o tom, že idealizovaná forma rodiny, tak jak po ní volají tradicionalisté, zde prakticky nikdy neexistovala a je, tak jako Beck, toho názoru, že návrat k takové podobě rodiny není možný. Je toho názoru, že bychom měli „(...) spojit individuální svobodu v osobním životě, které si dnes tolik ceníme, s potřebou vytvářet pevné a trvalé svazky s druhými lidmi“ (Giddens 1999: 181).

Giddens je zastánce určitého osobního zorganizování v sobě samém. Ulrich Beck se domnívá, že by rodině velmi pomohla jeho „třetí cesta“, ve které se požaduje zmírnění tržních požadavků a v souvislosti s tím se také dopomůže k lepším sociálním vazbám ve společnosti.

⁴⁹ To, jak se dnes s rodinou na pracovním trhu velmi nepočítá, je vidět na ukazateli počtu jednočlenných domácností, který má stoupající tendenci (Beck 2004: 198).

Závěrem

Rodina v současné společnosti

Co se to tedy se současnou rodinou děje? Především je nutno říci, že se dnešní rodina transformuje a diferencuje. Touto diferenciací vzniká mnoho nejrůznějších soužití a žití ve společnosti. Jmenujme např. nesezdané soužití, které se stalo nejrozšířenějším předmanželským soužitím. Musíme také říci, že kohabitace silně přispívá k destabilizaci manželství. Páry, které uzavřou manželství velmi brzy po seznámení, jsou stabilnější a méně se rozvádí, než ty páry, které spolu před uzavřením svazku žily v nesezdaném soužití. Dalším dnešním rysem je žití a soužití způsobem LAT (což znamená „žít spolu, ale odděleně“). V několika zemích se také zvyšuje počet jedinců, kteří se rozhodli nemít děti po celý svůj život, viz. příklad německých žen, kde již plná 1/3 nechce mít děti (viz str. 33). Singles jsou také dnešní součástí žití. Je to velmi zajímavá skupina a jejich počet má zvyšující tendenci. Musíme také zmínit jednočlenné rodiny, kterých je již plných 28% v 15 zemích EU (viz str. 37). I tato skupina má zvyšující tendenci a to díky vysoké rozvodovosti. V neposlední řadě se dnes stává běžnou součástí jedince i to, že má za svůj život několik manželství a partnerství. Opakované manželství ve Velké Británii zasáhlo již 28% novomanželů, kdy alespoň jeden novomanžel má jedno manželství za sebou (viz str. 40). Britské statistiky říkají, že 80% mužů a 75% žen vstoupí znovu po rozvodu do manželství, což je poměrně vysoké číslo a díky tomu vzniká nový jev opakovaného manželství. Jedinec si tedy za svůj život projde několika různými žitími a soužitími ve společnosti a tyto jsou výše zmíněny.

Rodina se tedy transformuje a diferencuje do mnoha podob. Již nebude taková jako dřív, ale to ovšem neznamená její úpadek a to, že o ni není zájem. Většina společnosti chce žít s někým druhým a většina společnosti se snaží najít „toho pravého“, či „tu pravou“. Problémová situace nastává až v tom, co se dnes jeví mnohdy jako tristní, a to jsou

hodnoty sňatečnosti, rozvodovosti a porodnosti. Předně musíme říci, že nízká sňatečnost nemusí být výrazem tristním a to v mnoha aspektech. Tento jev může znamenat zvyšující se starost jedince o to, koho si vyberu na celý život, a tedy jde o novou kvalitu ve výběru partnera a vysoký respekt před svazkem manželským. Znamená to i to, že se ženy osamostatnily a tak se nejdříve snaží vybudovat určité postavení a poté vstoupí do manželství. U vysoké rozvodovosti jde o důsledek toho, že se v moderní společnosti snížil vliv transcendence a náboženství ve společnosti. Manželství se stalo občanskou smlouvou a je prakticky kdykoliv možné se s partnerem či partnerkou rozvést. U rozvodovosti je také nutné zmínit ten fakt, že jde o hledání nové kvality manželství, a také i to, že je mnohdy rozvod pro ženu určitým vysvobozením. Musíme tak říci, že druhá a třetí manželství již nejsou tak úspěšná jako ta první. Nízká porodnost je tím třetím jevem, který současnou společnost silně zasáhl. Hodnoty porodnosti jsou trvale na nízké úrovni, ale opět můžeme mluvit o hledání nové kvality. V současné době jde o kvalitu dítěte. Musíme také zmínit ten fakt, že již neplatí křesťanské dogma „buďte plodní a množte se“, což také přispělo k nízké plodnosti. Nízká porodnost vede ve svém důsledku k silné imigraci.⁵⁰

Závěrem je nutno říci, že manželství, partnerský vztah a rodina jsou v současné době velmi křehké instituce, ale jsou prakticky tak stálé jako lidstvo samo a velmi pravděpodobně se udrží i nadále, i když v trochu jiné podobě, než jsme byli zvyklí.

⁵⁰ Rabušic píše, že „čím dříve si zvykne na myšlenku, že jako členové EU budeme postaveni před skutečnost, že Evropa se stane vyhledávanou zónou přistěhovalectví, tím lépe“ (Rabušic 2001: 234).

Literatura:

- Beck, U. 2004. *Riziková společnost*. Praha: SLON.
- Bláha, I. A. 1941. *Dnešní krise rodinného života*. Brno: Česká grafická unie.
ČSÚ. <http://www.czso.cz>
- De Singly, F. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- EUROSTAT. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
- Giddens, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Horská, P. a kol. 1990. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama.
- Keller, J. 2006. *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON.
- Kocourková, J., Rabušic, L. 2006. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?*
Praha: Univerzita Karlova.
- Možný, I. 2006. *Rodina a společnost*. Praha: SLON.
- Možný, I.: *Krise či konec rodiny* (online). ct24.cz, 2006. Dostupný z:
<<http://www.ct24.cz/vysilani/2006/07/18/10095690193-306281381940718-23:32-pred-pulnoci/22>>
- Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?* Praha: SLON.
- Sullerotová, E. 1998. *Krise rodiny*. Praha: Karolinum.
- Tomášek, P. 2006. *Singles a jejich vztahy*. Sociologický časopis 42, 1: 81-100.

Seznam grafů

Graf č. 1.1 Úhrnná rozvodovost v ČR 1950-2006	15
Graf č. 1.2 Počet dětí na jednu ženu v ČR v letech 1950-2006	16

ÚDAJE PRO KNIHOVNICKOU DATABÁZI

Název práce	Krize nukleární rodiny
Autor práce	Jan Sztanko
Obor	Sociologie
Rok obhajoby	2008
Vedoucí práce	doc. PhDr. Jadwiga Šanderová, CSc.
Anotace	Práce se zabývá krizí rodiny a rodinnými vztahy, které se v současné společnosti velmi rozvolnily. Tyto vztahy jsou analyzovány, jsou označeny hlavní příčiny a důsledky. Jsou také naznačeny souvislosti jevů, které působí na rodinu.
Klíčová slova	rodina; krize rodiny; formy rodinného a párového soužití; faktory ovlivňující rodinu; sňatečnost; rozvodovost; porodnost